

УДК 378.147:37.011.3-051

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Седашева С.Л., Перевозник О.В.

Державний вищий навчальний заклад

«Донбаський державний педагогічний університет»

Статтю присвячено проблемі професійної підготовки майбутнього вчителя, готовності до особистісно-центрованої взаємодії. Висвітлено питання професійної діяльності. Педагогічну діяльність автор умовно розділяє на такі складові: навчальна діяльність, організаційно-управлінська діяльність, виховна та дослідницька діяльність. Охарактеризовано рівні педагогічної рефлексії. Обґрунтовано роль рефлексії педагогічної діяльності як підґрунтя професійної підготовки майбутнього вчителя до особистісно-центрованої взаємодії з учнями.

Ключові слова: уміння, педагогічні уміння, професійні уміння, навчальна діяльність, виховна діяльність, організаційно-управлінська діяльність, дослідницька діяльність, педагогічна діяльність, рефлексія, педагогічна рефлексія.

Постановка проблеми. У сучасних умовах модернізації та реформування системи освіти в Україні, увагу сучасних викладачів було приділено особистості студента. Принципово новим в організації професійної підготовки студентів стає те, що у вищій школі розглядають необхідність психолого-педагогічної підготовки студентів з урахуванням профілю їх підготовки у вищому навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка вчителя до професійної діяльності розглядалась у наукових працях педагогів та психологів різних поколінь – К. Ушинського, П. Блонського, А. Макаренка, Й. Песталоцці, В. Сухомлинського, Б. Герцунського, М. Кузнецової, С. Шиянова, Р. Гуріна та ін. З'явилися нові глибокі і змістовні дослідження: А. Бодалева, С. Вершловського, С. Єлканова, І. Ільєсова, В. Кан-Каліка, С. Кондратьєва, В. Крутецького, Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, Г. Мальковської, Т. Полякової, П. Просецького, В. Сластьоніна, І. Страхова, Г. Сухобської, Л. Фрідмана, О. Щербакова та ін. Вони присвячені вивченню характерних рис діяльності й особистості вчителя, його педагогічних здібностей і майстерності, мислення, такту, тобто вивченню феноменології педагогічної праці.

Формування цілей статті. Опираючись на наукову позицію через аналіз психолого-педагогічної літератури обґрунтувати сутність проблеми готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Готовність учителя до професійної діяльності, зокрема, взаємодії з учнями, вимагає від нього сформованості системи професійних і фахових знань, а саме: суті педагогічного процесу як фактору розвитку особистості; мети педагогічного процесу; суті та структури особистості, її особистісних якостей, ознак суб'єктності людини; педагогічних засобів та умов розвитку особистості; діагностики рівня розвитку особистості та її суб'єктності; потенціалу змісту свого навчального предмету в розвитку особистості та суб'єктності.

Система знань сприяє глибокому розумінню вчителем ідей розвитку та саморозвитку, що є підґрунтям особистісно-орієнтованого педагогічного процесу, розуміння свого навчального пред-

мету як засобу розвитку особистості учня та його суб'єктності. Готовність до професійної педагогічної діяльності припускає оволодіння педагогом засобами (методами, способами, діями) використання засвоєних знань на практиці. А тому в структурі готовності потрібно виділити систему професійних педагогічних умінь педагога.

Відповідно до концепції О. Леонтьєва, уміння – це інструменти, за допомогою яких створюються предметні види діяльності, якими необхідно володіти [7, с. 278].

Ми поділяємо думку О. Абдуліної, відносно того, що поняття «педагогічне уміння» – це оволодіння способами навчання та виховання, які засновані на свідомому використанні психолого-педагогічних та методичних знань [1, с. 99]. В. Сластьонін розглядає педагогічні уміння як систему педагогічних дій, що пов'язані між собою визначеними відносинами і спрямовані на вирішення педагогічних завдань, що змінюються [9, с. 24-89].

На думку Л. Спіріна, професійні уміння педагога є складними психологічними утвореннями, які об'єднують професійні важливі особистісні якості, знання та навички з розумовими та практичними діями, котрі забезпечують успіх у навчально-виховній роботі. Рівень сформованості умінь залежить від якостей особистості, характеру та змісту професійних знань, навичок та досвіду, які включені в розумові та практичні дії при вирішенні повсякденних педагогічних завдань [10, с. 22].

Вважаємо, що педагогічні уміння є способами педагогічної взаємодії, які пов'язані між собою певними відношеннями та призначені для вирішення завдань і ситуацій, що виникають у процесі професійної діяльності. Для уточнення складу і структури професійних умінь майбутнього вчителя схарактеризуємо різні види його діяльності.

Навчальна діяльність є одним з найскладніших і значущих видів. Її метою є підготовка учнів у навчальних закладах до майбутньої життєдіяльності.

Виховна діяльність припускає систематичний вплив учителя на учнів з метою виховання їхньої особистості.

Організаційно-управлінська діяльність має також професійну значущість, оскільки вчите-

леві необхідно не тільки організовувати і управляти діяльністю учнів, але також проектувати і контролювати своє професійне самовиховання і самоосвіту.

Дослідницька діяльність має пошуковий характер та характеризує педагога як фахівця, здатного вести роботу щодо дослідження і вдосконалення педагогічного процесу.

Так, М. Князян вважає, що дослідницька діяльність – це діяльність пізнавального характеру; теоретичний аналіз наукових джерел; аргументація авторського підходу до вивчення проблеми; підбір методів дослідження; організація експерименту; аналіз, узагальнення, формулювання висновків. Автор наголошує, що дослідницька діяльність педагога це є такий вид пізнавальної пошукової роботи, яка спрямована на вивчення як особливостей розгортання самого навчально-виховного процесу, так і психологічного портрету його учасників з метою діагностики, коригування й оптимізації педагогічного впливу на особистість учня [5, с. 53].

Таким чином, педагогічна діяльність є складним інтегративним утворенням, що включає різноманітні види діяльності.

Необхідно зазначити, що природа педагогічної праці така, що вона пов'язана з «великою кількістю моментів, що не автоматизуються, можливістю постійного виникнення нових реакцій, присутністю творчого задуму, значною складністю вимог, складністю комплексу дій», а також труднощами врахування тих елементів роботи, які не піддаються безпосередньому сторонньому спостереженню» [4, с. 22].

Ми згодні з автором і вважаємо, що це необхідно врахувати при підготовці майбутніх учителів. Щоб професійно вирішувати педагогічні завдання, вчителю необхідно володіти як системою знань, так і системою професійних умінь.

Як зазначає Е. Зеєр, вирішення професійно-педагогічних завдань здійснюється за допомогою сукупності дій і операцій, які реалізуються відповідними вміннями. Уміння припускають використання знань, що є у суб'єкта діяльності, і навичок для вибору і здійснення дій відповідно до поставленої мети. В процесі професійного становлення особистості змінюється і характер умінь: репродуктивний рівень виконання дій і операцій змінюється творчим. Конкретні уміння об'єднуються в складні інтеграційні, що сприяє формуванню цілісності діяльності [3].

Тож, діяльність педагога спрямована на формування і розвиток особистості учнів, підвищення їхньої загальної культури. Вчитель з метою забезпечення особистісно-центрованої взаємодії з учнями повинен уміти формувати і розвивати їхні професійні знання, уміння і навички; відбирати дидактичні засоби навчання; організувати і здійснювати освітній процес з урахуванням індивідуальних особливостей учнів на основі сучасних технологій навчання і виховання; створювати умови для розвитку і саморозвитку учнів у педагогічному процесі; організувати діяльність учнів; організувати діалог з учнями; створювати ситуацію успіху учнів у діяльності; забезпечувати свободу вибору учнів у педагогічному процесі; організувати ігрову діяльність з метою розвитку учнів; діагностувати результа-

тивність організованої взаємодії з метою розвитку учнів; порівнювати отримані результати взаємодії з цілями та завданнями розвитку учнів; вивчати та аналізувати досвід інших педагогів з розвитку учнів; рефлексувати свою діяльність, взаємодію в педагогічному процесі; здійснювати взаємодію з батьками щодо розвитку учнів; забезпечувати зв'язок теорії з практикою; формувати професійно важливі якості особистості учня; використовувати досягнення професійної педагогіки і психології при вдосконаленні процесу професійного навчання і виховання учнів; користуватися нормативно-довідковою, педагогічною і навчально-методичною літературою.

Для ефективного конструювання і організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах майбутній вчитель повинен володіти як професійними вміннями, так і сформованими якостями особистості, що поза сумнівом впливають на здійснення особистісно-центрованої взаємодії з учнями.

На наш погляд, підготовка до особистісно-центрованої взаємодії з учнями вимагає розвитку таких особистісних якостей: гуманізму; поваги до особистості учня; толерантності; емпатії; спостережливості й уважності; критичності та самокритичності; прийняття відповідальних рішень; розвиненої здібності творчого підходу до вирішення професійних завдань; винахідливості у важких ситуаціях.

Формування особистісних якостей майбутнього вчителя повинне здійснюватися систематично, послідовно і паралельно з формуванням умінь у процесі оволодіння студентами циклом педагогічних дисциплін. Оскільки без розвинутої педагогічної рефлексії, вважають науковці Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, без постійного аналізу і самоаналізу вчитель був би нездатен глибоко усвідомлювати проблеми, що виникають у практичній діяльності, правильно обирати шляхи їх вирішення, критично оцінювати одержані результати і корегувати їх. Самопізнання необхідне людині, щоб розкрити свої слабкі сторони і наявні потенційні можливості, які допоможуть їй самоактуалізуватися і створити умови для самоактуалізації своїм вихованцям [8, с. 12-23].

На думку дослідників, педагогічна діяльність є рефлексивною за своєю природою, начебто «пронизана» процесами рефлексії. Адже у процесі рефлексії здійснюється не констатація наявності або відсутності професійних якостей, а стимулювання їх розвитку, збагачення, посилення. Саме на це має бути спрямований освітній процес, коли знання і уміння сприймаються і виробляються свідомо, від внутрішнього спонукання до самовдосконалення.

Проте, щоб процес професійної підготовки був успішним, студенти мають здійснювати рефлексивну діяльність, успішність якої прямо пов'язана з професійною діяльністю майбутнього вчителя. І, отже, цілеспрямована підготовка майбутнього педагога до здійснення аналізу і самоаналізу (рефлексія), забезпечить упевненість у собі й успішність у професійно-педагогічній діяльності.

Ю. Кулюткін і Г. Сухобська вважають, що рефлексія – це не просто знання і розуміння іншого, але знання того, як інший розуміє «реф-

лектуючого» індивіда. Лише на основі взаємодії з іншими при прагненні індивіда зрозуміти думки і дії іншого і оцінюванні себе очима цього іншого, він виявляється здатним рефлексивно ставитися і до себе. У зв'язку з цим поняття «рефлексія вчителя» М. Дьяченко і Л. Кандибович розглядають як процес пізнання ним себе як професіонала, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань у зв'язку з професійно-педагогічною діяльністю, роздум про себе як особистість, усвідомлення того, як його сприймають і оцінюють учні, колеги, інші люди [2, с. 11-22].

Зауважимо, рефлексія виступає інструментом постійного самовдосконалення особистості, засобом неперервного особистісного і професійного зростання.

Педагогічна рефлексія – це не тільки аналіз сьогоденних вчинків, відчуттів, але і звернення до свого минулого досвіду. Рефлексія дозволяє вчителеві також «побачити себе очима учня», сприйняти внутрішній світ дитини, мотиви її поведінки, інтереси, потреби, відчуття, допомагає передбачати події.

Виділяють такі напрями в дослідженнях, що пов'язані з питаннями рефлексії: рефлексивні процеси, що спрямовані на розвиток самосвідомості: на осмислення дій суб'єкта – інтелектуальна рефлексія (І. Семенов, С. Степанов); на самоорганізацію, самоаналіз себе, свого стану, своєї розумової діяльності, цілісного «Я» – особистісна рефлексія (І. Семенов, С. Степанов) або авторефлексія (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська); через осмислення (аналіз) людиною особистості, діяльності партнера по спільній діяльності, взаємовідображення суб'єктами один одного – міжособистісна рефлексія.

Рефлексія виконує в освітньому процесі багатоманітні функції: цілепокладання (без здатності майбутнього вчителя побачити і оцінити себе і свою діяльність із сторони неможлива професійно-коректна постановка ієрархії цілей); аналітико-оцінну (при обиранні оптимального варіанту рішення, поведінки, діяльності із спектру можливих); стимулювання (на різних етапах професійної діяльності); саморегуляції, самовдосконалення.

Виявляючи себе в діяльності, особистість прагне зайняти певну життєву позицію. Рефлексія дозволяє говорити про таку особливу особистісну освіту як рефлексивна позиція педагога. Якщо розглядати позицію як категорію, то розуміти її слід як змістову життєву орієнтацію: погляди, уявлення, установки і диспозиції особистості щодо умов власної життєдіяльності. Таким чином, позицію можна розглядати як єдність суб'єктивного і об'єктивного в особистості, що формується у спільній діяльності з іншими.

У психолого-педагогічній літературі «рефлексивну позицію («рефлексивну активність», «готовність до педагогічної рефлексії», «педагогічну рефлексію» тощо) розглядають як узагальнено-ціннісне відношення до професії, до професійно-педагогічної діяльності (С. Вершловський); як оцінний компонент професійного мислення вчителя (О. Цокур); як особистісно-значущий сенс діяльності (Л. Яковлева); як певну фазу діяльності, яка виникає у ситуації суперечностей необхідного і можливого (В. Лекторський).

У контексті нашого дослідження особливий інтерес представляє підхід до розуміння позиції рефлексії як складової професійно-педагогічної діяльності. Такий підхід дозволяє розглядати особистість як систему, що розвивається. Це твердження ґрунтується на уявленні про діяльність як систему з рефлексією. Необхідно зазначити, що без формування і розвитку позиції рефлексії педагога неможливе його особистісне вдосконалення.

Загальновідома класична структура діяльності (мета – предмет – засоби – спосіб дії – результат), у міру розвитку учіння про людську діяльність доповнювалася і уточнювалася. Так, на основі діяльнісного підходу Н. Кузьміна визначила такі основні компоненти структури діяльності педагога: проєктувальний, конструктивний, організаторський, комунікативний, гностичний [6, с. 32]. Проте, автор конкретно не виділила такі компоненти як контроль (перевірка результатів) і корекція дій. Тому розширення складу компонентів педагогічної діяльності за рахунок стимулюючо-регулювального і контрольно-оцінного компонентів виправдане і витікає із загальної логіки дослідження структури будь-якої діяльності та включає проєктувально-цільовий, змістовий, діагностичний, організаційно-методичний, комунікативний, стимулюючо-регулювальний, контрольно-оцінний компоненти.

Підтримуючи точку зору Ю. Кулюткіна і Г. Сухобської, вважаємо, що творче освоєння чужого досвіду і вдосконалення власної професійно-педагогічної діяльності можливі тільки при «просякаючій» усі компоненти рефлексії. Рефлексивна позиція дозволяє розвивати власну діяльність, перетворюючи її на об'єкт власної дії, процес професійного саморозвитку.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. У межах нашого дослідження вважаємо, що рефлексія педагогічної діяльності має стати підґрунтям професійної підготовки майбутнього вчителя до особистісно-центрованої взаємодії з учнями. Отже, готовність майбутнього вчителя до професійної педагогічної діяльності й, зокрема, до взаємодії вчителя передбачає сформованість його професійної спрямованості, системи знань, умінь і особистісних якостей.

Список літератури:

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего образования / О. А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 133 с.
2. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: БГУ, 1981. – 383 с.
3. Зеер Э. Ф. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития специалиста / Э. Ф. Зеер, Н. А. Шахматова. – Екатеринбург: УГППУ, 1999 – 245 с.
4. Кічук Н. В. Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кічук – К.: Либідь, 1991. – 96 с.
5. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика: монографія / М. О. Князян. – Ізмаїл: Сміл, 2006. – 242 с.
6. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Н. В. Кузьмина – Л., 1965. – 39 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения. – 2-е изд., испр. и доп. / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.
8. Моделирование педагогических ситуаций / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М., 1981. – 120 с.
9. Сластенин В. А. Педагогика: Инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 224 с.
10. Спириин Л. Ф. Формирование профессионально-педагогических умений учителя-воспитателя: Спецкурс / Л. Ф. Спириин. – Ярославль, 1976. – 82 с.

Седашева С.Л., Перевозник А.В.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОТОВНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки будущего учителя, готовности к личностно-центрированному взаимодействию. Освещены вопросы профессиональной деятельности. Педагогическую деятельность автор условно разделяет на следующие составляющие: учебная деятельность, организационно-управленческая деятельность, воспитательная и исследовательская деятельность. Охарактеризованы уровни педагогической рефлексии. Обоснована роль рефлексии педагогической деятельности как основы профессиональной подготовки будущего учителя к личностно-центрированному взаимодействию с учениками.

Ключевые слова: умения, педагогическое умение, профессиональные умения, учебная деятельность, воспитательная деятельность, организационно-управленческая деятельность, исследовательская деятельность, педагогическая деятельность, рефлексия, педагогическая рефлексия.

Sedashева S.L., Perevoznik A.V.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF READINESS OF THE FUTURE TEACHER TO PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary

The article is devoted to the problem of professional preparation of the future teacher, readiness for personal-centered interaction. Questions of professional activity are covered. Pedagogically, the author conditionally divides into the following components: educational activities, organizational and managerial activities, educational and research activities. The levels of pedagogical reflection are characterized. The role of reflexion of pedagogical activity as a basis of professional preparation of the future teacher for personal-centered interaction with pupils is grounded.

Keywords: skills, pedagogical skills, professional skills, educational activities, educational activities, organizational and administrative activities, research, teaching activities, reflection, pedagogical reflection.